

ZİYA GÖKÂLP'İN MASALLARINDA TİPLER

The Types in Ziya Gökalp's Tales

Yrd. Doç. Dr. Mustafa SEVER*

ÖZET

Tip, aynı türden birçok anlatıda (destanlarda, masallarda, efsanelerde, fıkralarda, vd.) belirli karakter özellikleriyle insan veya insan gruplarının temsilcisi olan kişidir. Tip, anlatıcı/yazar tarafından anlatıda toplumun yaşayış şeklini, gelenek ve göreneklerini, ideallerini anlamamızı sağlayan bir araç olarak sunulur. Bu çalışmada, Ziya Gökalp'in düşünce tarzını da göz önüne alarak manzum ve mensur masallarındaki tipler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Ziya Gökalp, masal, tip.

ABSTRACT

A type is that with personality who is agent of person or personal groups in some of many narrations. The type is an instrument which presents to us about the social life traditions, customs and ideals in narrations used by narrator. In this study, the types of in prose and verse tales will be reconnoitred with Ziya Gökalp's way of thinking.

Key Words

Ziya Gökalp, tale, type.

GİRİŞ

Tip, aynı türden birçok anlatıda (destanlarda, masallarda, efsanelerde, fıkralarda, vd.) belirli karakter özellikleriyle insan veya insan gruplarının temsilcisi durumundaki kişidir. Diğer bir deyişle anlatılarda değişmeyen özellikleriyle yer alan kişidir. Bu açıdan “tipler sosyal bakımdan manalıdır. Onlar, muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler. Bunlar arasında toplumun sevdiği olabildiği gibi küçük gördüğü, alay ettiği tipler de vardır.” (Kaplan 1985:5) Tip, anlatıcı/yazar tarafından anlatıda, içinde yaşanan toplumun yaşayış şeklini, gelenek ve göreneklerini, ideallerini anlamamızı sağlayan bir araç olarak sunulur. Yazar/anlatıcı, farkında olarak veya olmayarak, metnini geçmiş, bugün ve geleceği bir arada düşünerek meydana getirir. Metinde tipler vasıtasıyla ideal olanı, örnek alınmaya değer ve şerrinden kaçınılması, korunulması gerekeni bir arada verir; çünkü her tip, olumlu veya olumsuz şekilde toplumdaki belirli grupları örnekler. Her tipin, içinde

yaşadığı toplumca kabul gören veya reddedilen belli özellikleri vardır. Bağımsız bir metin olarak anlatı ele alındığında anlatıda olumlu-olumsuz, I.,veya II. derecede kahramanlar vardır; ancak “değişik adlarla da olsa değişik metinlerde yer alan, fakat olaylar ve durumlar karşısında aynı tepkilerde bulunan, aynı karakter özelliklerini taşıyan kahramanlar, belli bir tipi oluştururlar.” (Sever 2002:653) Anlatıcı belirli olaylar, durumlar, motifler ve tipler yoluyla yaşanan hayatla olması gereken hayat arasında bir bağ kurar. Tip, her anlatıda belli biridir/kışıldır; olayın, durumun kahramanıdır. Etken ya da edilgen şekilde olay ve durumda yer alanların kişileştirilmeleri, görünür kılınmaları/tipleştirilmeleri edebî canlandırmanın bir gereğidir. Buradaki canlandırma sözünden anlatıyı okut-yan ve dinleyende anlatılanların nesnellik kazanması/somutlaşması anlaşılmalıdır. Canlandırma yoluyla dinleyiciye ya da okuyucuya anlatılanlarla gündelik yaşamı arasında bir bağlantı kurması sağlanmaktadır.

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Halkbilimi Öğretim Üyesi (severm@gazi.edu.tr)

ZİYA GÖKALP'İN MASALLARI

Ziya Gökâlp, Küçük Mecmua'da birçok masal yayımlamıştır. Yayımladığı masallar konusunda "halk masalı, her masal söyleyenden alınmaz. Çünkü, masalın kendine mahsus tabirleri, kendine mahsus lisânı vardır. Masalları hususî tabirlerle, hususî şivesiyle nakleden ancak ocaktan yetişme masalcıdır. Masal, ağızlardan nasıl çıkarsa aynen zapt edilmelidir." diyen Z. Gökâlp, masallarını kaynağından, kendi ifadesiyle ocaktan yetişme masalcılardan derlememiştir. Bu konuda "mecmuamızdaki masallar, maeteessüf bu usule (derleme usulüne/ms) muvafık olarak toplanamamıştır. Çünkü, bir hakiki masal bulamadık. Mamafih masallara renk veren, an'anevi ibareleri, tesirat-ı mahsuseyi aynen zapt ettik." (Filizok 1984: 60) demektedir. O, yazılı kaynaklardan aldığı veya çocukluğunda dinleyip öğrendiği masalları yeniden kurgulayarak eklemeler, çıkarmalar yaparak kendi düşünce evreninde yeniden üretmiştir. Zira, ona göre "halkıyyat harcadıkça bitmeyen, tükenmeyen bir hazinedir." (Duru 1949: 43) Bu hazineye aşına olan insanlara, dahası çocuklara aydın bir düşünür tarafından işlenerek yeniden sunulan ürünler (bu arada masallar) ilgiyle karşılanacak, bu yolla milletin eski seciyesi, eski mefkureleri hatırlatılarak onların kültürel gelişimine katkı sağlanacaktır.

Bu amaçlarla Ziya Gökâlp, manzum ve mensur masallar yazmıştır:

a- Manzum masallar

1. Kızıllema
2. Ülker ile Aydın
3. Küçük Şehzâde
4. Kolsuz Hanım
5. Küçük Hemşire

b- Mensur masallar

1. Keloğlan
2. Tenbel Ahmed
3. Kuğular
4. Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan
5. Keşiş, Ne Gördün?
6. Pekmezci Anne
7. Yılan Bey ile Peltan Bey

ZİYA GÖKALP'İN MASALLARINDA TİPLER

1. Kız Tipi

Ziya Gökâlp'in manzum ve mensur masallarında en başta gelen tip, "kız" tipidir. Geleneksel toplum yapımızda ideal sayılan özelliklerle belirginleştirilen bu kız, inanç sahibi, idealist, namuslu, saygılı, sabırlı ve amacına ulaşmada da inatçı bir yapıdadır. Yazar/Z.Gökâlp, değişik masallarda bu ortak özelliklerde kahramanlara yer vermiş; söz gelimi Kızıllema'da Ay Hanım, Nar Tanesi'nde Gülsün Sultan, Pekmezci Anne'de Ak Çiçek, Yılan Bey'de Ayşe Sultan, Kolsuz Hanım'da Ay Kız, Küçük Hemşire'de Aliye Hanım, vd. ideal kız tipi olarak sergilenmiştir. Yani, her masaldaki kahramana ait özelliklerin aynı veya benzerleri genel özellikler olarak "Türk kız tipini" oluşturmuştur. Diğer yandan Kolsuz Hanım masalındaki kişiler, birer simgedir. Sözelimi Ay Hanım Türkiye'yi, Ay Hanım'ın kesilen kolları İzmir ve Edirne'yi; Yıldız, İslâm'ı; Gül ile Reyhan, halk ile vatanı, üvey anne ise İngilizleri simgeler.

Yazar, okuyucusunda uyandırmak istediği duygu ve düşünceleri, kahramanlarını konuşturarak veya harekete sevk ederek gerçekleştirmektedir. Ziya Gökâlp, Yeni Hayat'ın önsözünde "Çocuk terbiyesinde birtakım dersler oyun tarzında verilir; bunun gibi halk terbiyesinde de bazı fikirlerin vezin kisvesinde arz edilmesi fena mı olur?" derken amacını da açıklamaktadır. Çocukların, gençlerin bilgilendirilmesi, ortak fikir ve idealler çevresinde toplanması için masalları, daha doğrusu masallardaki örnek olay ve durumları, belli tipleri araç olarak kullanmakta, toplumsal değerler yönünde yan tutmaktadır. Zira, "Gerçek yaşantıda sürekli bir değerlendirme vardır, sürekli bir yan tutulur. Katılmış olma sözü, orada olma ile iç paylaşmaya ilişkin çifte bir anlam taşır. Değerlendirmenin bu uğrağı, edebî alımlama içinde yer alan yaşantıya ilişkin tasarıma girer. Bu değerlendirici katılmanın özel bir hâli de özdeşleştirme olarak gösterilebilir. Özdeşleştirme olumlu bir kahramana ya da bir

grup kahramana yönelik olabilir.” (Redeker 1986: 149-150) Ziya Gökâlp da okuyucusunun (ki, bu okuyucu kitlesi ona göre çocuklar ve gençlerdir.) değişik masalarda bulunduğu kahramanlarla özdeşleşmesini amaçlamaktadır. Bir kahramanın dahası tipin okuyucu, tarafından olumlanması, yani kahramanın yaptığı eylemlerin okuyucu tarafından kabul edilmesi, örnek alınması özdeşleşmedir ve bu örnek alınma ile okuyucu kendi davranışlarına da yeni bir yön verecektir.

Tip seçimi alelade bir iş değil, bilinçli bir harekettir. Olumlu veya olumsuz birtakım özelliklerle belirginleştirilen tip, yazarın düşüncelerini sergilemesini sağlayan araçtır. Örneğin Kızılelma’da Ay Hanım, “Türklüğü çok seven, yurda yâr, soylu/şerefli bir kökün güzel bir dalı; uzun boylu, kumral, yüksek alınlı” şeklinde tasvir edilir. Ay Hanım, Turan’da mektepler açmak, hakikât nurunu ruhlara saçmak için kurduğu mektebe “İstikbâl Beşiği” adını koyar; çünkü

“Maksadı gitmektir birliğe doğru,
Millî düşünceye, dirliğe doğru.”

Yazar tarafından gerek fizikî gerekse fikrî özelliklerle somutlanan tip, topluma iyinin veya kötünün nasıl olduğunu göstermektedir. Edebî faaliyetlerindeki asıl amacın halk yığınlarını uyandırmak ve onları ortak bir ülküde toplamak olduğunu bildiğimiz Ziya Gökâlp, masalları aracılığıyla da öğretme ve eğitime çabasını sürdürmüştür. Öğretmeye çalıştığı değerler, “halkın ruhunda saklı özlemler şeklinde zaten vardır.” (Heyd 1979:58) Önemli olan, bu değerlerin hatırlatılması, canlandırılmasıdır.

Küçük Hemşire’de Aliye Hanım, yiğit, cesur, zorluklara karşı sabırlı ve hedefine ulaşmada inançlı bir Türk kızdır. Kuğular masasında Nilüfer, sabırlı, azmiyle; Pekmezci Anne’deki Ak Çiçek, kalbinin zenginliği, ruhunun derinliğiyle, Kolsuz Hanım’daki Ay kız, ağırbaşlılığı, kocasına sadakati ve çocuklarına bağlılığıyla idealize edilen Türk kıızı/kadını temsil eden masal kahramanlarıdır. Küçük Hemşire’deki Aliye, Dede Korkut Oğuznâmeleri’ndeki Banı

Çiçek, Selcen Hatun benzeri bir kızdır. Üç kız kardeşin en küçüğü, cesur, azimli, istediğini elde etmede fizikî ve manevî yönden yeterli bir kızdır.

Z.Gökâlp, Durkheim’in toplumun bireyler tarafından yaratıldığı fikrini tersine çevirip bireyin toplum tarafından yaratıldığını ileri sürer ve toplumun bu yönüyle ilahî bir güce sahip olması gerektiğine inanır. Durkheim’in “Mümin için Allah neyse, bireyler için de toplum odur” düşüncesinden hareketle “Ziya Gökâlp, toplumda kutsallık görmekte ve ondan bireye akışan ruhu tevfiik (Tanrı yardımı) olarak nitelendirerek onun gereklerini kutsal emirlerle karşılaştırmaktadır.” (Heyd 1979: 66) Bunu “Vazife” adlı şiirinde şöyle dile getirmektedir:

Benim hakkım, menfaatim, arzum yok
Vazifem var; başka şeye lüzum yok
Aklım, gönülüm düşünmezler, duyarlar;
Ondan gelen emirlere uyarlar...
Gözlerimi kaparım!
Vazifemi yaparım!

2. Şehzâde Tipi

İncelediğimiz masalarda padişahın üç oğlundan en küçüğü olarak karşımıza çıkan Şehzâde, fizikî olarak son derece yakışıklı bir gençtir. Altın taçlı, güzel, yiğit (Ülker ve Aydın), akıllı, hedefine varmada azimli (Küçük Şehzâde) sabırlı, hünerli (Keşiş Ne Gördün?) ve âdildir. Baba sözüne, toplumun törelerine bağlı ve inançlıdır. Zorluklardan yılmaz; iyiliği, doğruluğu sayesinde tüm engelleri aşar. Ağabeylerine oranla daha zeki ve akıllıdır. Babasının vasiyetini veya arzusunu yalnız o yerine getirebilir. Bu sebeple de babasının yerine padişah olur. Evlendiği kız, dünya güzeldir.

Kimi masalarda uzak bir yere giderken, uzak diyarlarda çeşitli serüvenler yaşadıkdan sonra baba yurduna gelirken veya herhangi bir amacına ulaşmak için kılık değiştirir. Kimi masalda (Pekmezci Anne) “masalları hep ahlâkı yüceltecek hikmetlerle/hükümlerle dolu” pekmez satan bir kadın kılığına, kiminde (Kolsuz Hanım)

bir derviş kılığına, kimindeyse (Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan) başına bir işkembe geçirerek keloğlan kılığına girer.

Z. Gökâlp, masallarında Şehzâde'yi, maddî ve manevî özellikleriyle ideal/olumlu bir tip olarak sergiler. Okuyucusuna mesajını Şehzâde'nin olaylar ve durumlar karşısındaki davranışlarıyla, konuşmalarıyla yansıtır. Toplum ruhunu ortaya koyan tüm kavramlar (dinî-ahlâkî inanç ve kurallar, gelenek ve görenekler, edebî ve sanat eserleri, vb.) gibi masallar da Ziya Gökâlp'e göre ülküye dönüşebilir. Bu dönüşümün olabilmesi için gereken şart, toplum üyelerinin benimsediği ve toplumsal bilinç olarak koruduğu değerlerin (iyi-kötü, olumlu-olumsuz, güzel-çirkin, aşağılık-yüce, vb.) ahlâkî ve estetik ilkeler şeklinde topluma sunulmasıdır.

3. Keloğlan

Genel olarak masallarımızda ailenin tek oğlu olarak gördüğümüz Keloğlan, Z. Gökâlp'in Keloğlan masalında ortanca oğul olarak görülmekte ve babası tarafından "ehemmiyetsizliği gösterilmek üzere" ad bile konulmamış; bu sebeple Keloğlan olarak çağrılan biridir. Bildiğimiz Keloğlan'dan farklı olarak şair ruhlu, uygulandığında koşma, türkü söyleyen bir Keloğlan'dır. Aklını kullanabilmesi, zekiliği, pratikliği, kurnazlığı, kimi zaman da hilekârlığıyla amacına ulaşmada engel tanımayan bir tiptir. "Kararlı, ne istediğini bilen, amaçlarına ulaşmak için değişik yollar kullanan, kötülük edenlere benzer karşılıklar verebilen" (Günay 1992:327) Keloğlan, özellikle çocuklara pratik zekânın önemini, hazır cevaplılığı, azmi, aklın fizikî güçten üstünlüğünü göstermede iyi bir araçtır. Keloğlan'ın bu özelliklerini iyi bilen Z. Gökâlp, geleneksel özelliklerinin yanına Keloğlan'a yeni özellikler de eklemektedir. Sözelimi, masallarımızdaki uyusuk, tembel Keloğlan, Z. Gökâlp'in masalında ekmeğini kazanmak için bulduğu her işte çalışan biridir ve masallarımızdaki kaderlerine râzı, toplumun temel töre ve inançlarına bağlı, toplumsal düzene uyan

diğer tiplerine karşılık, o varolan durumu, içinde yaşadığı şartları değiştirmeye, haksızlıklara, adaletsizliklere doğrudan değil de biraz kurnazca, sinsice karşı gelen biri olarak sergilenir. Bu yönüyle onun karşısında dev, devanası etkisizleşir, zavallılaşır.

4. Analık, cadı, vb. kötülüğü temsil eden tipler

Ülker ile Aydın, Kuğular, Kolsuz Hanım ve Yılan Bey İle Peltan Bey masallarında büyücülük, hasetlik, acımasızlık, yalancılık, hilekârlık, vb. özellikleriyle gördüğümüz analık tipi, kötülüğün timsalidir. Yukarıda adı geçen masallarda analık, genç bir hanımdır. İkinci hanım olarak geldiği evde, sarayda çevirdiği dolaplarla düzeni bozar. Aklını, zekasını kötülük yapmakta kullanır. Kuğular masalında üvey kızını kandırarak elini, yüzünü siyaha boyar, on bir üvey oğlunu da kuğu şekline sokar. Kolsuz Hanım'da iffetsizdir, üvey oğluna tebelleş olur. Yılan Bey İle Peltan Bey'de ise üvey kızını öldürmek için her fırsatı değerlendirir. Bu özellikleri toparlayacak olursak, masalların en önemli özelliklerinden biri olan "şerrinden kaçınılması gerekeni gösterme özelliği" burada da işletilmektedir. Ancak, genel olarak Türk masallarının sonunda kötülerin "kırk katır mı kırk satır mı?" sorusu uyarınca kırk katırın kuyruğuna bağlanarak cezalandırılması, Z. Gökâlp'in masallarında sanki geçiştirilmekte, kötülerin sadece kovulmasıyla yetinilmektedir. Masal özellikleri açısından düşünüldüğünde bu, bir ceza bile değildir. Sadece bir masalda (Ülker İle Aydın) analığın büyücü kızı, kendi cezasını kendi verir ve kendini suya arak boğulur.

5. Dev, Devanası

Küçük Şehzâde masalında gördüğümüz dev ile Keloğlan masalında gördüğümüz devanası tipi, gerek fizikî gerekse ruhî özellikleriyle insana benzer; ancak yapı itibarıyla bir insan azmanı şeklindedir. İnsanlardan uzak büyük saraylarda yaşar. Devanası, deve oranla insana daha yakındır. Memeleri omuzlarında asıldır. İnsan-

noğlu eğer gelir de bu memelerden birini emerse devanası ona o gün bir şey yapmaz; ama ertesi gün onu yemek için fırsat gözetir. Her ne yaparsa yapsın insanoğluna yenilmekten kurtulamaz. Aç gözülü oluşları, sürekli karınlarını doyurma düşüncesinde olmaları onları normal düşünmekten alıko-yar. Bu sebeple av olarak gördüğü insanın en basit aldatmacasına bile kanarak kendi kendine zarar verir. Asıl olanın güçlü olmak değil aklı kullanmak olduğunu belirtmek bakımından iyi bir araçtır.

6. Padişah, vezir, vb. tipler

Masal olayları üzerinde ciddî bir etkileri olmayan padişah, vezir, vb. tipler, anlatının yoğunluğu içerisinde pek az görülürler. Padişah, Ziya Gökâlp'in masallarında olaylara fazla etki etmeyen, bir yöneticiden çok sıradan bir insan kimliğiyle yer alır. Kimi masallarda (Kuğular) karısının ölümü üzerine evlendiği ikinci hanımının etkisinde kalan, kimi masallarda (Tenbel Ahmet) düşünmeden karar veren, sonrasında verdiği kararın yanlışlığını anlayıp pişman olan biri olarak anlatılır.

SONUÇ

Özel anlamda Z. Gökâlp'in masallarında genel anlamda da masallarda kişiler, dolayısıyla da tipler, yaşları, toplumdaki statüleri, temsil ettikleri toplumsal katmanlar, vb. açısından değerlendirildiğinde kimi toplumsal ilişkilerin, toplumdaki belli kişi, grup veya zümrelerin övgüsünü veya yergisini yapabilmede birer araç rolünü üstlenirler. Yazar/anlatıcı bu aracı, topluma vermek istediği mesajları sunmada kullanır. Ziya Gökâlp'in masallarında bir araç olarak yer verdiği tipler, en başta adlarıyla, fizikî ve ruhi özellikleriyle bilinçlice seçilmiş tiplerdir. Ayrıca, Ziya Gökâlp'i de Kızılma masalında tabiata bakarak Allah'ın büyüklüğünü, gücünü idrak eden, zemini mefkure, semâsı hayâl Kızılma'yı/ Kızılma perisini aramaya çıkan idealist ressam olarak görürüz.

Ziya Gökâlp, "Uhuvet Şarkısı" şiirinin nakarat bölümlerinde,

"Bir vatanın evlâdıyız mezheb bizi ayırmaz
Acem bizi esirgemez, Firenk sizi kayırmaz"

sözleriyle birliğin, bütünlüğün amaçlarda da gerçekleşmesini, halkın fikrî ve ahlâkî açıdan yükselmesini hedeflemektedir ki, bu hedefi masallarında da bulmak mümkündür. Özellikle çocuk-masal ilişkisi düşünülerek yazılmış bu masallarda Z. Gökâlp, çocuklara "iyi karakter aşılmağa çalışır. 'Tenbel Ahmet' ile 'Küçük Şehzâde'de çalışkanlık ve dürüstlüğü insanana neler kazandırabileceğini, 'Keloglan' ile 'Kuğular'da halkın zulme kaşı zaferini Düzme Keloglan'da görünüşe kıymet vermenin kötü sonuçlarını, 'Pekmezci Anne'de sabrın, 'Keşiş Ne Gördün?'de iyi kalpliliğin faydalarını, 'Yılan Bey ile Peltan Bey'de ise, aile bağlılıklarının kudsiliği fikrini müdafaa etmiştir." (Tansel 1989:xxvi)

KAYNAKÇA

- DURU, Kâzım Nami (1949), Ziya Gökâlp, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- FİLİZOK, Rıza (1984), "Ziya Gökâlp'in Halk Edebiyatı İle İlgili Fikirleri", Ege Ün. Türk Dili ve Ed. Araştırmaları Dergisi, c.III, s. 21-68, İzmir
- GÜNAY, Umay (1992), **Türk Dünyası El Kitabı**, "Masal" mad., c. III, TKAE Yay., Ankara
- HEYD, Uriel (1979), **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, (Çev. Kadir Günay) Kültür Bak., Yay., Ankara
- KAPLAN, Mehmet (1985), **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergah Yay., İstanbul
- REDEKER, Horst (1986), Edebiyat Estetiği, Kuzey Yay., Ankara
- SEVER, Mustafa (2002), "Türk Halk Edebiyatı'nda Birbirinin Yarine Kullanılan Bazı Terimler Üzerine", **Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri** (26-28 Mayıs 2000), Kültür Bak., Yay., Ankara
- TANSEL, Fevziye A. (1989), **Ziya Gökâlp Külliyyatı-I, Şiirler ve Halk Masalları**, TTK Yay., Ankara